

RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA. XVII. SZÁZAD 2.

Budapest 1962. 537 l. + 1—24 t., Akadémiai Kiadó

A XVII. századi irodalmunk verses termését betakarító nagy gyűjtemény második kötete három érdekes költői egyéniség összes műveit tartalmazza: Pécseli Király Imréét (1590?—1641?), Miskolczi Csulyak Istvánét (1575—1645) és Nyéki Vörös Mátyásét (1575—1654). Pécseli Király a Szenczi Molnár Albert körül gyülekező késői humanista írócsoport (Szenczi Csene Péter, Kanizsai Pálfi János, Somorjai János stb.) jelentékeny költő tagja, Molnár Albert mellett kétségkívül a legkülönb; Miskolczi Csulyak, akit az irodalomtörténeti köztudat eddig inkább csak Tolnai Dali János és a puritánok makacs ellenfeleként tartott számon, alkalmi költőként mutatkozik be; Nyéki Vörös, hármójuk közül a legerősebb tehetség, a magyar barokk költészet értékes alakja. Munkásságuk eddig sem volt ismeretlen, de költeményeik vagy kéziratban lappangtak, vagy ritka alkalmi kiadványokban, énekeskönyvekben szétszórva rejtettek, vagy — mint Nyéki Vörös esetében — éppen számos kiadásuk egyenlenségei miatt szorultak rá a kritikai egybevetés rostájára. A három költői életmű együtt a XVII. század első fele verses irodalmának igen jó keresztmetszetét mutatja: az erősen protestáns jellegű manierizmus elvirágzását és az ellenreformációs eredetű barokk stílus kibontakozását. Amott Szenczi Molnár mellett Rimay János a példa és a vezér, emitt Zrínyi és Gyöngyösi felé készül az út.

Kötetünk értékét nagyban fokozza, hogy a teljes *költői* mellett lehetőleg teljes *írói* életműveket mutat be, azaz a versek társaságában függelékként ott sorakoznak a szerzők egyéb művei is, latin verses leveleik vagy munkásságuk más dokumentumai. Ezek között olyan értékes irodalomtörténeti források szerepelnek, mint Pécseli Királynak Kanizsai Pálfi Jánoshoz intézett levelei, retorikájának ajánlása és előszava, egyéb műveinek latin és magyar kísérő szövegei, öt latin verse; Miskolczi Csulyak családi feljegyzései, rendkívül becses önéletrajzának magyar fordítása. *Diarium Apodemicum* c. úti-naplójának, híres esperesi jegyzőkönyvének áttekintése, levelei, különleges figyelmet érdemlő könyvtárjegyzéke, alkalmi beszédeinek felsorolása, összes latin versei; Nyéki Vörös levelei, végrendelete, könyvtárjegyzéke, imádságos könyve.

Pécseli Király Imre költői életművének rekonstrukciója bonyolult filológiai feladat elé állította a vele foglalkozó Klaniczay Tibort, nemcsak a szöveg-hagyományozás töredékes volta, hanem a tévesen neki tulajdonított költemények kiküszöbölése miatt is. E munkával, nézetünk szerint, kitűnően elkészült, hitelesen igazolva, hogy a protestáns egyházi irodalomban a legutóbbi időkig Pécseli Király neve alatt szereplő „Ne szállj perbe” . . . és a „Dicsőült helyeken a mennyei paradicsomban . . .” c. énekek nem az övéi, hanem Kanizsai Pálfi János szerzeményei. Pécseli mindmáig legismertebb költeménye a „Christus urunknak áldott születésén . . .” c. karácsonyi himnusz marad. Vallásos lírájában komoly emberi egyénisége is tükröződik. A fohászkodó, könyörgő hangot itt-ott sztoikus eszmék járják át, s nemegyszer kibukkan verseiből a zaklatott magyar világ bánata, a hazafiúi elkeseredés. „Jaj tenéked, ki praedalsz” c. versében keményen feddi magyarnak magyaron végbevitt „szörnyű nyúzását, fosztását”:

Régi Mátyás Király hogy ha fel-kelhetne,
 És szép szemeivel ha reánk nézhetne,
 Mint a' sebes eső, rajtunk könyvezhetne
 És sok gonosz tévőt méltán büntethetne

De „elkölt az igazság meg-hólt Mátyás Király”, s a poeta az utolsó versszakban ebbe a megkapó sorba tömöríti reménytelen lelki gyötrelmét: „Irák ezt nagy búmban, mint egy kék mirigyben”. Régi magyar költészetünknek sok versét egy-egy sora, olykor néhány metaforája teszi feledhetetlenné. A konvertita Veresmarti Mihály panaszkodott, hogy Pécseli Király az ürményi zsinaton „orcátlanul” vitatkozott vele: ez is a meggyőződéséhez rendíthetetlenül ragaszkodó ember heves kitörése lehetett. Műveltségét, alapos humanista tudását népszerűvé vált *Retorikáján* (1612) kívül több nagy verse is dicséri: az „Eljő még az idő, csillagom feltámad” kezdetű pl., vallásos hangvétele mellett is, a reneszánsz embernek az egész természetet magába ölelő életérzését sugallja. A nóta-jelzés, több stílusfordulat, a verstani gyakorlat Rimayra utal. Pécseli Király általában kitűnő verstechnikus, egyedüli kivételként a magyar disztichon nem sikerül neki (4. sz.)

Jelentéktlenebb költő, de sokkal színesebb, több oldalról ismert egyéniség Miskolczi Csulyak István. (Az ő munkásságát Klaniczay Tibor, Kovács József és Stoll Béla rendezték sajtó alá.) Miskolczi esetében éppen a sajátkezü kézirat-tömeg áttekintése okozhatott nehézséget, annál inkább, mert egy részüket a protestáns egyháztörténetírás már a XVIII. század eleje óta forrásként használta, számos részletük szerteszórt, gondatlan kiadásokban napvilágot is látott. A Miskolczi Csulyakra vonatkozó irodalomtörténeti feldolgozás is (Harsányi Istváné) számos téves adatot bocsátott forgalomba. A híres és sokat emlegetett zempléni író-esperes egész életműve most először bontakozik ki teljes terjedelmében, világos rendben. Miskolczi Csulyak papi ház sarjadéka volt — *Pásztor* mellékneve is erre utal! —, s önéletrajzi írásaiból bőségesen ismert életútja a vagyontalan, de eszes értelmiségi ember tipikus pályafutásának számíthat a XVI–XVII. században. Hazai és külföldi tanulmányai (Görlitz, Heidelberg) őt is a protestáns késői humanizmus táborához kapcsolták, s élénk irodalmi érdeklődése nemcsak saját verselő gyakorlatában, hanem a hazai irodalmi mozgalmak iránt tanúsított figyelmében is megnyilvánult: Szenczi Molnárral levelezett, Alvinczy Péterrel, Szepsi Laczkó Mátéval állt baráti összeköttetésben, Prágai András sógora lett. A Pázmány *Kalauza* ellen szervezkedő református író gárda egyik mozgatója volt. Változatos, sok csapással teli életsorsát nemcsak keresztény megnyugvással, hanem sztoikus filozófiával, sőt olykor szinte fölényes, a humorba hajló derűvel hordozta. Ennek a nyomai látszanak önéletírása számos lapján, hatszori házasságának előadásában, azokban a csípős megjegyzésekben, amelyekkel egy-egy kortársát jellemezte, pl. a neki — úgy látszik — igen ellenszenves Tolnai Dali Jánost, akinek főleg színészkedésre hajlamos modorát figurázta ki. Hatodik házassága előtt, latinul és magyarul, a következő szellemes epigrammával játszadozott („ita ex tempore lusi”):

Kassa koporsóban minap elrejtette Zsuzsánnám

Adjon azért mást Kassa Katust nyoszolámba helyette.

Az írói foglalkozás és a közszereplés életeleme lehetett, ismerte saját szellemi értékeit, s ezeket szívesen meg is csillogtatta. Az iskolában állandóan versenyzett a legjobbakkal, később is mindig készen állt arra, hogy a közösség szószó-

lója legyen. Egy ízben pl. előre szép beszédet készített az új esperes köszöntésére, de nem mondhatta el, mert éppen őt választották meg. Alkalmi beszédeknek ma ismert jegyzékén 52 szám szerepel, noha ez bizonyára nem sorolja fel előadott szónoklatainak nagy részét, pl. templomi prédikációit egyáltalán nem. Úgy tetszik, a humanista képzettségű egyházi író ezeket tartotta legkevésbé számon. Miskolci Csulyak lírájának túlnyomó részét is ez a szereplési hajlam hozta létre. Úgyes verselő készségét, latinul és magyarul egyaránt, az alkalmi költés szolgálatába állította. Még az egyéni életsorsával szorosan összetartozó személyes jellegű mondanivalója is — így sűrű házasságaival kapcsolatos több költeménye — alkalomszerű köntösben jelentkezik, a szereztetés pontos dátumával együtt (pl. 1635. ápr. 24. kedd). Előkelő temetésekre írt költeményeit maga adta elő — erre expressis verbis utal! —, köszöntő, lakodalmas vagy iskolai verseit növekvő fiai, Gáspár és István, az előbbi az *Angliai independentismus* és az *Egy jeles vadkert* majdani szerzője.

Miskolci Csulyak versei nem válnak ki érzelmi mélységükkel, de annál inkább formai ügyességükkel. A Balassi-strófát, az egyéb korabeli magyaros ritmusokat változtatatosan kezeli, sőt a XXVII. zsoltár parafrázisát (45. sz.) olyan 8+7 osztású 15-ösökben adja, amelyek a sorközépen és a végén egymással rímelnék, s ezt a technikai fogást az írásképen is feltünteti. Manierista ízlése másutt is szívesen használ ilyen vizuális nyomatékozást. Említettük már időmértékes próbálkozásait, ezek szabatos ritmusukkal tűnnek ki, de jól igazolják Csulyaknak az epigrammatikus tömörségre való készségét is. Stílusának népies ízű fordulatossága tűnik ki az alábbi, Suri Orvos Mihályhoz intézett sorából, amelyek harmadik házassága alkalmából szerzett egyik verséből valók:

- Koma nem megyek tormajert Debreczenben sem czifrajert
El hidgied üres taskajert,
Hogy ha Patakon egy Dorkot Találtam oly ivo korsót,
Kiből ihatok minden jót.
Mert az üresset tölteni, El faradtam volt inteni
Mint falra borsót hinteni.

Arra céloz, hogy előző nejével, a módos és cifrázkodó debreceni Juhos Annával rossz házasságban élt. Csulyak ilyfajta versei „fentebb stílusú” párdarabjai a névtelen deákok nyersebben szokimondó lakodalmi énekeinek, mégis lényegbeli rokonságot tartanak velük. — Különleges figyelmet érdemel most először közzétett sajátkezű könyvtárjegyzéke, kitűnő műveltségének, bibliofil hajlmainak pompás bizonyítéka. Még a nagyurak és gazdag középnemesi lírátorok — pl. Rimay János — könyvtára mellé állítva is számottevő ez a közel 400 kötetes, válogatott magángyűjtemény, amely a teológusok mellett a klasszikusok és a humanista auktorok tekintélyes sorozatát őrizte. Nagy kár, hogy későbbi sorsáról mit sem tudunk!

Egészen más életformában, más művelődési körben bontakozott ki Nyéki Vörös Mátyás irodalmi munkássága. (Sajtó alá rendezték Jenei Ferenc és Klaniczay Tibor.) A kismemesi származású fiatal pap prágai, bécsi, pozsonyi kancelláriai gyakorlatban tett szert sokoldalú irodalmi jártasságra; Rómából csiszoltabb ízlést, műérzékelt hozott magával. A hivatali szolgálat jutalmául elnyert győri kanonoki stallumban pedig mind a káptalan, mind maga számára igen ügyes gazdának mutatkozott: a mosoni főesperesség mellé a soproni keresztes konvent és a pápóci prépostság javadalmait szerezte meg, végrendeletében nagy vagyonról, művészi értékben is jelentős ingóságokról intézkedett. A földi

javak megvetésére buzdító, a világtól elrettenteni kívánó költészetének eszmeisége elég éles ellentétben áll a birtokszerző, jobbágyaival perlekedő, a káptalan pénzügyeit nagy hozzáértéssel intéző főpap mindennapos gyakorlatával. Mintha azonban ez a kettősség is hozzátartoznék a barokk kor sok ellentéttel terhes világához! Nyéki Vörös Mátyás a katolikus ellenreformáció irodalmának minden tekintélyes írójával kapcsolatban állott, Pázmány kardinálistól, Lépés Bálint püspöktől kezdve a győri káptalan író tagjaiig (Balásfy Tamás, Nagyfalvi Gergely), ami irodalmi kezdemény történik e tájban (pl. az 1632 táján összeállított bécsi Balassi-kiadás, Pázmány imádságos könyvének bűnbánati zsol-tárai), abban Nyéki Vörös buzgón közremunkál. Az ő irodalmi tevékenységében figyelhető meg legjobban a késői reneszánsz stílusnak a barokkba való áthajlása: két nagy műve a *Dialogus* (1623) és a *Tintinnabulum* (1636) a lendületesen előretörő új ízlésnek kiváló alkotása.

Nyéki Vörös Mátyás irodalmi munkásságának eszmei és művészi értékeit legutóbb Klaniczay Tibor részletesen bemutatta (*Reneszánsz és barokk* c. kötete, Bp. 1962. 383–396. l.), itt inkább csak néhány aprósággal kívánjuk felhívni a most megjelent kötet olvasóinak figyelmét a barokk művészet költői eszközeire. Nyéki Vörös költői stílusa minden fordulatában ízes, sokszor pregnáns, máskor festőien szétomló, erősen képszerű költői beszéd. Elhagyva most a barokk megszokott retorikai eszközeinek emlegetését, álljon itt mutatóban néhány ún. „láttató” verssor:

Vidám kökény-színű, 's chillag-módon-fénlő,
Botráncozás-tévő, 's szépeket-szemlélő,
'S minden szükség-nélkül szabadon egérlő
Szemedet kirágja a' kén-köves szellő

(*Tintinn.* 206. vsz.)

Hasonló ez élet téli Verő-fényhez,
Vízi-buborékhoz, és Kristály üveghez,
Szalma tűz lángjához, 's romlandó cheréphez,
Estveli árnyékhoz, egy-napi vendéghez

(uo. 93. vsz.)

Oh keserves élet, siralmas boldogságh,
Átkozott uraság, kinek vége rabságh,
Oh hamis kazdagság, kinn ül nyomorúságh
Es kit követ ilyen kegyetlen bosszúságh

(*Dial.* 29. vsz.)

Itt kép mutatásnak ballag gyöngye hölgye.

(*Dial.* 84. vsz.)

Nyéki Vörös kitűnő verstechnikus, a 12-ös bravúros kezelésében Gyöngyösi előljárója s bizonyára példája is. Verses beszédének élénkítésére minden zenei-ritmikai fordulatot elővesz. Az *enjambement* Gyöngyösinél is kedvelt versmondattani fogását nála találjuk meg először (pl. *Tintinn.* 206. vsz.); a belső rímek gyakorta csendülnek fel (pl. *Dial.* 29. 32, 35, 276. vsz.); rájön az ízére annak a játéknak is, midőn a szakaszban öt rím van; Arany János is szereti az ilyesmit:

Neked azért mint élly, 's Istenedhez mint téry
Gonoszt távoztatván mennyei jókhoz féry
Semmi fáratságot lelkedért ne kémélly
Chyuda dolgot mondok, kinn mind éltiglen félly.

(*Dial.* 4. vsz.)

Nyéki Vörös egyébként a kihegyezett rímek mestere. Többször megcsendíti a Rímaj-alkotta ép-nép-szép-kép- vagy csép-cserép) rímeket, amelyeknek népszerűsége a Rákóczi-nótaig tart (pl. *Dial.* 25. és 228. vsz.). A négy *vala* rímet is hangulatosan alkalmazza (pl. *Dial.* 237. vsz.). A *Tintinnabulum* 145. versszakában négy *lenni* rím felel egymásnak verbum finitum nélkül. Mindez a meszterkedés a Balassi—Rímaj örökség továbbfejlesztése, s felbukkan — sok mással megtévezve! — Gyöngyösi Istvánnál, Kőszeghy Pálnál. Érdekes, hogy egy ízben (*Tintinn.* 392. vsz.) a rímben ö-zó nyelvalakot találunk. A magyar jambus meghonosodásának korai példájaként érdemes idézni a roppant népszerűvé lett „Mit használ kérlek a' Világ” kezdetű c. éneket, ritmusa megtévezs-tően modern.

A kötet számos egyéb irodalmi tanulságát mellőzve a továbbiakban néhány megjegyzést kell tennem filológiai apparátusáról. A magas szakmai színvonal ezt a kötetet is dicséri, éppen ezért ütközik ki belőle néhány kisebb fogyatkozás. Először a szöveghez kapcsolódó észrevételekről szólnunk.

A 259. lapon, a 4. számot viselő Pécseli-levél bevezető szavaiban a *poll.* rövidítést nem felkiáltó jellel kell nyomtatékozni, hanem egyszerűen fel kell oldani: „polliceor”. Ugyanitt nem *inter moriturae*, hanem „intermoriturae”. A 26. lapon a 81. sorban aligha *kép utálás* kell, hanem bizonyára „képmutálás”, a változat is „képmutatást” hoz. A 29. lapon, a 11. vers 26. sorában a vessző az *uta* után szükséges, hogy érvényesüljön a következő sorba kapcsolódó szép *enjambement*. — Mikolczy Csulyak *Curriculum vitae*-jének több helyen hibás fordítását nyomtatékosan szóvá kell tennünk. A szerkesztők nem ellenőrizték eléggé a külső fordítót, így több érzékeny hiba csúszott be. Néhány rövid részlet egybevetése alapján az alábbiakat. A *diebus canicularibus* (284. l.) nem azt jelenti, hogy „e kutya időkben”, hanem „e meleg nyári napokon”; a *plaga* (284.) nem pofon, hanem korbácsütés; a *platea sutorum* (285.) nem „vargák tere”, hanem a debreceni Varga-utca (Ma is így hívják!). A *frater germanus* (284 és még többször) fordítása nem „ikertestvér”, hanem mint Bod Péter írja: „Kik egy Atyától, Anyától valók”, tehát „édes testvér”. — A *Pons Asininus* és a *Syllogismus* (285.) középkori eredetű gyakorló könyvek voltak, nem lehet őket elsikkasztani a szövegből — Eniszke nevű község nincs, csak Enyicke (Abaúj—Torna m.) — A *questores Vratislavienses* (288.) nem jelenthet pozsonyi hivatalnokokat, mert ezt a városnevet Csulyak mindig magyarosan írja (vö. a 343. lapon a 215. számnál: *Posonii*). A *vasculum* nem üveg, hanem edény. A 290. lapon Hamburg helyett Hainburg kell, ez van Bécs közelében. A *sparta* szószerket jelent, a fordító ezt, sajnos minden esetben helynévként ülteti át (292, 293. lapon). A *serenissimus* „fenséges”-nek fordítandó. A latin szövegekben máshol is akad hiba. A Csulyak-féle könyvjegyzék 70—74. számában nem lehet Collegium Conimbricensis, hanem Conimbricense kell (neutrum!). A 374. lapon említett Thököly-féle irat címében (RMK. III. 1028) nem *publicus* található, hanem *publicitus*. A 36. sz. vers címének fordításából kimaradt a „senili vena cusa” (öreges tehetséggel készített) fordulat. — Gyanakszom, hogy Nyéki Vörös Mátyás könyvtárjegyzékének 5. számában nem *Deling* a szerző (különös latin alak lenne!), hanem *Delinus*, a g-nek olvasott jel az *us* lehúzott rövidítése (428.). — A *Dialogus* 304. versszakának 1214. sora (167.) csak 11 szótagos: szinte hihetetlen Nyéki Vörösnél!

A szövegmagyarázat nehéz, de szép feladatát a szerkesztők jól oldották meg, de néhány kiegészítés — a teljesség igénye nélkül! — itt is elkel. Pécseli Király első énekének 38. sorában „Boldogasszony hava” nem augusztust

jelent (273. l.), hanem januárt. A vers is „esztendő forgás”-ról, az újévről beszél. — Az 5. sz. költemény 34–35. sorával kapcsolatban utalni kellene Horatius híres szavaira: „Quo semel est imbuta recens, servabit odorem testa diu” (Epist. I. 2: 69–70). Pécseli ezeket írja át. — A 7. vers magyarázataiban a rózsacset, ruta, sállya értelmezéséhez Melius *Herbárium*-ára kellene utalni. (Az 1962-es kiad. 69, 188, 177. l.) — A Csulyak-féle könyvjegyzék 94. számának szerzője Theodor Zwinger. — Nincs feltüntetve több műnél, hogy a Régi Magyar Könyvtárba tartozik. Így a 231. sz. = III. 861, a 266. sz. = III. 998, a 299. sz. = II. 104, a 300. sz. = I. 466, a 358. sz. (Georgievics!) = III. 921. — A 388. lap egyik jegyzete találgatja a *tángál* jelentését, holott országszerte „eldönget” értelemre használatos. Itt is azt jelenti. — A 29. vershez részletesebb jegyzet kellene Rákóczi Lajosról. — A 33. vers címében nem „Mars napját” kell fordítani, hanem *kedd*-et. — Az 50. vers 14. versszakához (397. l.) ismeretelni kellene, hogyan felejtette el nevét Messala Corvinus. (Melyik antik szerzőre megy vissza ez az anekdóta?) — Az 53. vers 63–64. sora („Az hamis bírónak bórít székre vonták”) szintén felvilágosításra szorul. A Hérodotoszból (V. 25) ismert történetet nemrég Borzsák István magyarázta meg (*Az antikritika XVI. századi képe*, Bp. 1960. 379–82. l.). — Nyéki Vörös Mátyás szövegéhez több nyelvi értelmezés kellene. A 139. lap 180. sorában dúdoló = gúnyoló, a 167. lap 1239. sorában kerülöd = kerülgetöd, a 169. lap 1297 sorában elővett = kedvezett, a 172. és 173. lapon *veza* szó, a 174.-en a *borgyalu* maradt értelmezés nélkül. Ha a *dömöckit* magyarázzuk (180. l.), a *frengyiát* miért nem? (Vö. SzófSz. 86. l.) — A 215. lapon a *kölykök* értelme: kutyakölykök. — A 97. sz. vers 25. sorában (234. l.) a „vesd meg ember” nem annyit jelent, hogy „fontold meg” hanem „számold ki” (számvetés!). — A *duskát inni* (238. l. 158. sor) nem versenyivásra vonatkozik, hanem az „ex”-re. A *falt vakar* (u. o. 163. sor) értelmé nem lehet „eltávozik”, hiszen a következő szakaszban ezt olvasuk: „El nem szabad mened”. — A 248. lapon felsorolt bibliai könyvek közül Jeremiás könyve és siralmi kimaradtak, holott hivatkozás történik rájuk a 201, 202, 199. lapokon. Említeni kellett volna, hogy az Esdrás II. könyve a protestánsoknál Nehémiás neve alatt szerepel.

A Régi Magyar Költők Tára XVII. századi 2. kötetének kiemelkedő érdeme, hogy igen kiterjedt anyaggyűjtés alapján a század első harmadát szinte átvilágítja, s a magukban talán nem nagy jelentőségű költői egyéniségeket a magyar irodalom fejlődésének egészébe tudja beállítani. Ez minden kritikai kiadás igazi feladata, s ha szerkesztői elérték, nyugodtak lehetnek jó munkájuk fölől.

Bán Imre

FÁBRY ZOLTÁN ÉS A MAGYAR IRODALOM

Fábry Zoltán 1955 óta megjelent köteteiben többnyire régebben írt cikkeit, tanulmányait adja közre, megjelenésükkor ezek mégis az újdonság és meglepetés ízével hatnak, s minden egyes esetben a magyar irodalom jelentős eseményeként tartatnak számon. Magyarországon nemzedékek nőttek föl, anélkül, hogy ismertük volna Fábry Zoltánt, aki első jelentkezésétől máig, mint a vox humana tudatosan elkötelezett öre, az írástudók és értők lelkiismeretének élesztgetője, felrázója, ha kellett, számonkérője volt. Első köteteit fel-lapozva (*Korparancs*, 1934; *Fegyver s vitéz ellen*, 1937.) a két világháború közötti magyarországi irodalom — sorok mögé bújtatott és föld alá kényszeri-